

УДК 911.375:316.324.8

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2019-11-9>

Суптело О.С.,
аспірант кафедри соціально-економічної географії та регіонознавства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

suptelo@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2901-8565

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЕКГРАУНД ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО МІСТА

Сучасні тенденції розвитку суспільства стимулюють урбаністичні дослідження, адже саме в містах на цей час проживає більшість населення світу. Саме міста в усьому різноманітті їх форм були і залишаються оплотом цивілізації. Все, що відбувається в місті, будь-які трансформації, навіть найменшого масштабу, призводять до змін в міському соціумі і навпаки. Причому всі ці зміни вплинули на місто не лише на економічному, а й на соціальному та ментальному рівнях, особливо на рівні міської ідентичності.

Авторитетні філософи, соціологи, економісти, суспільні географи та інші спеціалісти стверджують, що сучасне суспільство, пройшовши два етапи свого розвитку – аграрний та індустріальний, перейшло до постіндустріальної стадії свого розвитку. Взаємозв'язок суспільства та території, який не потребує додаткового доказу, підтверджує, що разом із соціумом постіндустріальних трансформацій зазнають і інші складники суспільства, зокрема і міста. З огляду на те, що місто є складною соціогеосистемою, яка є синергетичною, його постіндустріальні трансформації є наслідком та причиною постіндустріального вектору розвитку.

Кожне сучасне велике розвинене місто так чи інакше прагне до постіндустріального розвитку. Цей процес є доволі складним та потребує теоретичного обґрунтування. Оскільки концепція постіндустріального суспільства є досить новою, ще існують прогалини в трактуванні деяких понять, зокрема поняття «постіндустріальне місто». В найпростішому розумінні постіндустріальне місто – це місто постіндустріального суспільства. Проте кожне місто є особливим у своєму розвитку, і саме ці особливості можуть слугувати для більш детального визначення поняття «постіндустріальне місто». Тому, зважаючи на комперативність сучасних географічних досліджень, виявлення особливостей постіндустріального розвитку окремо взятого міста дає можливість теоретизації всієї категорії постіндустріальних міст.

Наше дослідження ґрунтується на основі суспільно-географічного бачення постіндустріального розвитку міст України. Вибір суспільно-географічного підходу до дослідження означеної проблеми зумовлений саме його комплексністю, адже розвиток міста в постіндустріальних умовах є комплексним.

Ключові слова. постіндустрія, індустрія, розвиток міст, суспільно-географічні дослідження, глобалізація.

Suptelo O.S. THEORETICAL BACKGROUND OF THE POSTINDUSTRIAL CITY

Modern trends in society stimulate urban studies, because it is in the cities today that most of the world's population lives. It is the cities, in all the variety of their forms, that have been and remain the stronghold of civilization. Everything that happens in the city, any transformation, even the smallest scale, leads to changes in the urban society and vice versa. Moreover, all these changes have affected the city not only at the economic, but also at the social and mental levels, especially at the level of urban identity.

Authoritative philosophers, sociologists, economists, social geographers and other specialists argue that modern society has gone through two stages of its development: the agrarian and industrial stages, has moved to the post-industrial stage of its development. The interconnection of society and territory, which does not require additional proof, confirms that, together with the society of post-industrial transformations, other constituents of society, including cities, are undergoing. Considering the city as a complex socio-geosystem that is synergistic, its post-industrial transformations are at the same time the consequence and cause of the post-industrial development vector.

Every modern large developed city tends to post-industrial development in one way or another. This process is quite complex and needs theoretical justification. Since the concept of postindustrial society is quite new, there are still gaps in the interpretation of some concepts, in this case, of "postindustrial city". In the simplest sense, a postindustrial city is a city of postindustrial society. However, each city is unique in its development, and these features themselves can help to define the concept of "post-industrial city" in more detail. Therefore, given the competitiveness of modern geographical studies, identifying the features of post-industrial development of a particular city makes it possible to theorize the entire category of post-industrial cities.

This study is based on the socio-geographical vision of post-industrial development of Ukrainian cities. The choice of socio-geographical approach to the study of this problem is due to its complexity, because the development of the city in post-industrial conditions is complex.

Key words: post-industry, industry, urban development, socio-geographical studies, globalization.

Постановка проблеми. Сучасні міста України перебувають на етапі трансформацій. Більшість великих міст України декларують їх прагнення до подальшого розвитку за новими світовими правилами. Зокрема, в стратегії розвитку м. Харкова зазначено прагнення міста стати “smart city” (Стратегія розвитку міста...). Виходячи з аналізу робіт, присвячених новому урбанізму, що включає в себе такі шляхи розвитку міста, як smart-, global-, green-, creative-, inclusive-city та інші, спираючись на концепцію постіндустріального суспільства (переходу) Д. Белла (Bell, 1968), можна зробити висновок, що всі ці «види» міст загалом є постіндустріальною формою розвитку міського простору.

Безперечно, кожне з 460 (State Statistics...) міст України має унікальні умови свого всебічного розвитку. Ситуація, що склалася на сході країни починаючи з 2014 року, вплинула на життя кожного з 42 153 201 (State Statistics...) громадян та кожного населеного пункту (29 722 одиниць) (State Statistics...). Оскільки важливість міст у розвитку країни є безперечною, то природнім є і той факт, що міста, особливо великі (адміністративні центри), першими постають перед різного роду трансформаційними викликами.

Загальносвітові тенденції постіндустріалізму та постмодернового розвитку стимулюють не лише світоглядні зміни суспільства, а й зміни простору його проживання, насамперед міст. Аналіз наукового доробку вітчизняних та зарубіжних вчених дозволив виявити прогалину у теоретизації постіндустріальних змін в розвитку міст. Більшість досліджень акцентують увагу на особливостях постіндустріальних процесів різних масштабів, їх конкретних прикладах і в той же час ігнорують теоретичний складник проблеми. Ця стаття є спробою виявлення суспільно-географічних особливостей у дослідженні постіндустріального розвитку міст та встановлення дефініції «постіндустріального розвитку міста».

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивчення міст, урбаністика, географія міст, дослідження міського простору та міських жителів викликають великий науковий інтерес завдяки стрімкому збільшенню ролі та впливу міст на розвиток сучасного соціуму так само, як і збільшення чисельності міського населення. По-друге, місто як центр цивілізаційного розвитку формується разом зі становленням індустрії (промисловості). Більшість світових урбаністичних центрів – це міста, що

пройшли індустріальну стадію розвитку, яка дала можливість накопичення капіталу для їх успішного розвитку та для переходу до постіндустріальної станції (Reed, 1989).

Отже, логічним є припущення, що сьогодні найвищим щаблем розвитку суспільства та міста як складників соціогеосистеми (Немець, Немець, 2015) є постіндустріальна модель розвитку.

Питаннями постіндустріального розвитку суспільства та міст, постмодерного та постіндустріального світогляду займалися ряд вчених з різних галузей науки. Найбільший вклад у трактування цих понять зробили американські та західноєвропейські соціологи, політологи, економісти, суспільні географи та філософи другої половини ХХ ст. Для сучасної української науки наративи постіндустріалізму є досить новими та невивченими.

Термін «постіндустріалізм» ще на початку ХХ ст. ввів у науковий обіг англійський соціолог А. Пенті (Penty, 1922), який з погляду футуристичного вчення намагався визначити майбутній стан суспільства, який пов'язував з очевидним занепадом індустрії. А термін «постіндустріальне суспільство» ввів у 1958 році в науковий обіг американський соціолог Д. Рисмен (Riesman, 1958). Теорія постіндустріального суспільства, автором якої є Е. Тофлер (Toffler, 2000), з'явилася в результаті синтезу різних підходів до оцінки динаміки стану та розвитку суспільства. В її основі лежить вчення про технологічну революцію та хвиловий характер розвитку суспільства, який пов'язує перехід суспільства від одного етапу до іншого з одночасним удосконаленням техніко-матеріальних можливостей виробництва. За Тофлером (Toffler, 2000), до середини ХХ ст. людство пройшло три хвили розвитку: аграрну, індустріальну, постіндустріальну. Основоположником концепції постіндустріального суспільства є Д. Белл (Bell, 1968), який у 1970-х роках на конференції футуристів в США презентував основні наративи цієї концепції та дав чітке визначення поняттю «постіндустріальне суспільство».

Що стосується детермінації такого поняття, як «постіндустріальний розвиток міста», то значних теоретичних напрацювань немає. Оксфордський словник представляє таке визначення поняття «постіндустріальне місто», спираючись на дослідження Фелпса та Озави (2003) (Oxford reference...): постіндустріальне місто – місто, що демонструє особливості постіндустріального

суспільства. Дуглас В. Шоу загалом підтримує таку думку та визначає «постіндустріальне місто» як набір міських форм і функцій, які, як видається, досить відрізняються від промислових міст останніх двох століть, щоб гарантувати окреме визначення. Що стосується детермінації такого поняття, як «постіндустріальний розвиток міста», то значних теоретичних напрацювань, особливо з точки зору суспільної географії, на жаль, немає. В цьому напрямку більшість досліджень мають практичний характер, зокрема роботи Г. Підгрушного, Н. Мезенцевої, М. Бикової та інших (Урбаністична..., 2017). Одним із прикладів сучасного вітчизняного дослідження постіндустріального розвитку міст є праці Л. Петрової, Д. Марущак «Від промислового до креативного міста: постіндустріальні виклики для України» (Петрова, Марущак, 2017). У цій роботі автори роблять акцент на трансформаційному та постіндустріальному процесах в українських містах.

Постановка завдання. Метою дослідження є з'ясування сутності поняття постіндустріального розвитку міста з погляду суспільної географії та визначення терміну «постіндустріальне місто».

Основними завданнями є: аналіз сутності понять постіндустріального розвитку суспільства та міста; виявлення суспільно-географіч-

них особливостей дефініції постіндустріального міста.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «постіндустріальний розвиток міста» та «постіндустріальне місто» є досить новими та маловивченими у сучасній вітчизняній науці, зокрема суспільній географії. Проте наратив постіндустріального суспільства та трансформації всіх його складників, у тому числі і міста, набирає значної популярності. Сучасні тенденції нового урбанізму, комперативна теорія та постмодерні підходи сучасної суспільної географії стимулюють значний науковий інтерес до вивчення міст на етапі трансформацій. Не зважаючи на той факт, що деякі вчені, зокрема Brenner та Schmid (Brenner, Schmid, 2014), спростовують твердження, що сучасний світ знаходиться в так званій «Ері міст», факт переважання міського населення над сільським (United Nations...) є неспростовним. Це та багаточисельні міжнародні конференції, форуми та інше вже кілька десятиліть пропагують визначну роль міст у розвитку як усієї планети, так і окремих регіонів.

Місто як соціогеосистема (Немець, Немець, 2015), що має складну структуру та ієрархію, здійснює вплив не лише на внутрішні, а й на зовнішні компоненти. Тобто зміни в середині міста так чи інакше впливають на навколишнє середовище (територію, регіон). Міста все більше відіграють роль так званих центрів зростання, особливо в моноцентричних регіонах, таких як Харківська область. Європейські орієнтири України щодо переходу до поліцентричного розвитку та оптимізації адміністративно-територіального устрою, зміни геополітичних орієнтирів, структурні трансформації економіки та господарства країни, терціалізація економіки та деіндустріалізація ставлять перед суспільними географами актуальні урбаністичні проблеми, однією з яких є вивчення особливостей постіндустріального розвитку міст.

Перш ніж переходити до визначення суті поняття постіндустріального розвитку міста, слід чітко розділити його складники дефініції, а саме: постіндустрія, розвиток, місто (рис. 1).

Рис. 1. Складники дефініції «постіндустріальний розвиток міста»

Створено автором за даними (Bell, 1968; Немець, Немець, 2015; Урбаністична ..., 2017)

Концепція постіндустріального суспільства, або концепція періоду постіндустрії, була сформульована в 1970-х американським соціологом Д. Беллом (Bell, 1968). По суті, він більш детально розкрив особливості «третьої хвилі Тофлера». Постіндустріальне суспільство Белл пов'язує з розвитком економіки знань та обслуговування – терціалізацією публічного, соціального та виробничого простору. Ряд вчених, зокрема Дж. Рифкін, О. Негт, Б. Кагарлицький, К. Омаз та інші, критикують концепцію постіндустріального суспільства. Головною тезою є незгода з авторами концепції щодо значного впливу суспільства та ігнорування зовнішніх факторів. Критики запевняють, що повний перехід до постіндустріального суспільства не лише призводить до кризи виробництва та обезцінення людської праці, а й взагалі не є можливим повною мірою. Практика початку XXI ст. довела, що владні та культурні особливості не завжди співпадають з потребами та можливостями економіки. Так, деіндустріалізація високорозвинених країн призвела до занепаду промислових зон («справа Детройта»), обезцінення промислової робочої сили та міграції виробництва до «нових індустріальних країн». Значна критика ідеалів концепції постіндустріалізму на початку XXI ст. призвела до вузьконаправлених регіональних досліджень, метою яких є не лише спростування чи підтвердження концепції постіндустріального розвитку, а й визначення наявного стану речей та прогнозування шляхів майбутнього розвитку.

Щодо дефініції «місто», то ще Макс Вебер у 1922 р. зауважив, що не існує і не може бути

єдиного визначення міста через складність характеру міста та неможливість описати його в межах однієї дисципліни. З огляду на результати багаторічних досліджень спеціалістів різних галузей термін «місто» слід розуміти як населений пункт з розвинутою інфраструктурою та комунікаціями, віднесений державою до категорії міст.

Останній складник дефініції «постіндустріальний розвиток міста» – «розвиток» – є вкрай складною філософською категорією, яка з погляду суспільної географії трактується як безповоротні багатовекторні зміни об'єктів та явищ на певній території за певних умов.

Пошуки теоретичного складника процесу постіндустріального розвитку міста так чи інакше ведуть до глибоких практичних досліджень та аналізу світоглядних філософських концепцій. Кожне з наявних практичних досліджень підкреслює той факт, що місто є невіддільним складником сучасного суспільства.

Так, Н. Мезенцева (Урбаністична..., 2017) зазначає, що кожне місто в своєму розвитку так чи інакше прагне до постіндустріального. У сучасному постіндустріальному місті для його населення головними притягуючими факторами стають якості життя: соціальна стабільність та стан захищеності населення; екологічна безпека проживання; економічна стабільність; можливості саморозвитку та інше.

Окрім власне зміни світоглядних векторів людства, на розвиток міста в сучасних постіндустріальних умовах впливає безліч факторів (див. рис. 2).

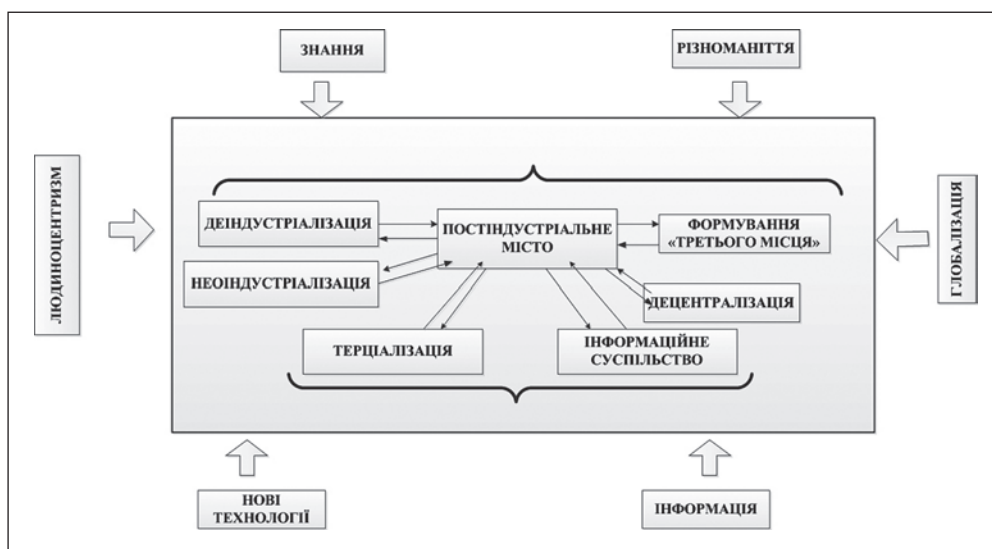

Рис. 2. Фактори постіндустріального розвитку міста (розроблено автором)

Саме аналіз факторів, які стимулюють постіндустріальний розвиток міста, дає більш детальну теоретизацію цього процесу та визначення суті дефініції «постіндустріальне місто».

З рисунка 2 видно, що є певна сукупність локальних факторів (деіндустріалізація, неоіндустріалізація, терціалізація, інформатизація, формування третього місця, децентралізація), які одночасно є причинами та наслідками постіндустріального розвитку міста, та ряд глобальних факторів (глобалізація, нові технології, знання, інформація, людиноцентризм, різноманіття), що загалом стимулюють розвиток постіндустріального суспільства. Кожен з названих факторів не є вирішальним, вони діють в комплексі. І саме тому тільки комплексний аналіз дозволить глибоке вивчення сутності процесу постіндустріального розвитку міста, що, власне, і може забезпечити теоретико-методологічний апарат суспільної географії.

Отже, під поняттям «постіндустріальне місто» слід розуміти певний населений пункт, який розвивається за основними тенденціями постіндустріального суспільства, що мають свій прояв у процесах деіндустріалізації, терціалізації, децентралізації та інших на фоні глобальних тенденцій людиноцентризму, різноманіття, розвитку і поширення знань, інформації та нових технологій в епоху постмодерну.

Висновки з проведеного дослідження. Наразі можна стверджувати, що більшість регіонів світу знаходиться на стадії трансформації: від індустріального до постіндустріального. В такому суспільстві місто, яке вже давно виконує роль не лише місця проживання населення, а й оплоту технологій та інновацій, набуває вкрай важливого значення. Особливо це стосується країн з нестабільною суспільною сферою, як наприклад пострадянські країни, зокрема Україна.

Отже, виходячи з концепції постіндустріального суспільства (розвитку), поняття про розвиток та місто, в загальному розумінні *постіндустріальне місто* – це місто постіндустріального суспільства. Зважаючи на вищезазначені особливості цієї концепції та її критику, дефініція постіндустріального міста та постіндустріального розвитку міста, вимагає детального аналізу факторів, передумов на наслідків процесу перетворення міста на постіндустріальне. Тенденції нового урбанізму, комперативна теорія та інші наративи посмодернової науки надають можливість в подальших дослідженнях теоретизації «постіндустріального міста» комплексно вивчати всі трансформаційні процеси на

прикладі досліджуваного міста та застосовувати одержані висновки до всієї категорії постіндустріальних міст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bell, D. (1968). Notes on the Post-Industrial Society. *The Public Interest*, 7, 102–118.
2. Brenner, N., Schmid, C. (2014). The 'urban age' in question, *International Journal of Urban and Regional Research* 38 (3): 731–755.
3. Chanan, M., Steinmetz, G. (2005). *Detroit : Ruin of a City* (Bristol Docs, Bristol).
4. Grabkowska, M. (2012) *Regeneration of the Post-Socialist Inner-City: Social Change and Bottom-up Transformation in Gdańsk*. Pracownia, Gdańsk, 172 pp.
5. Oxford reference. post-industrial city. doi : <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oj/authority.20110803100339535> (дата звернення 04.09.2019).
6. Penty, A. (1922) *Post-industrialism*. L. 88 p.
7. Reed, H. (1989) *Financial centre hegemony, interest rates and the global political economy*. *International Banking and Financial Centres*. London, P. 247–268.
8. Riesman, D. (1958) *Leisure and work in post-industrial society*. *Mass leisure: in 3 vol.* / eds. E. Larrabee, R. Meyerson. Clencoe, 111 p.
9. Стратегія розвитку міста Харкова до 2020 року doi: <http://www.city.kharkov.ua/assets/files/docs/zakon/strategy2411.pdf> (дата звернення: 04.09.2019) [Strategy of development of the Kharkov city to the 2020 year] doi: <http://www.city.kharkov.ua/assets/files/docs/zakon/strategy2411.pdf> (дата звернення: 04.09.2019) (in Ukrainian)].
10. State Statistics Service of Ukraine doi: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.09.2019).
11. Toffler, A. (2000) *The third wave* (Evc, A.). In Shovkun, V. (Eds.). Kyiv, Publishing House "Vsesvit".
12. United Nations Population Fund doi: <http://www.unfpa.org/urbanization> (дата звернення: 04.09.2019).
13. Немець К., Немець Л. (2015) Концепція соціально-географічної системи як методологічний конструкт суспільної географії, *Часопис соціально-економічної географії*, 18 (1), с. 24–32 [Niemets, K. & Niemets, L. (2015) The concept of socio-geographical system as a methodological construct of human geography. *Human Geography Journal*, 18 (1), 24–32. (in Ukrainian)].
14. Петрова. Л., Марушчак, Д. (2017) Від промислового до креативного міста: постіндустріальні виклики для України doi: <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/119901> (дата звернення 04.09.2019) [Petkova, L., & Marushchak, D. (2017) From industrial to creative city: post-industrial challenges for Ukraine] doi: <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/119901> (дата звернення: 04.09.2019) (in Ukrainian)].
15. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін (2017) : монографія / За ред. Мезенцева К., Олійника Я., Мезенцевої, Н. Київ : Видавництво «Фенікс» [Monography / edited by Mezentsev, K., Oliynyk, Ya., Mezentseva, N. *Urban Ukraine: the epicenter of spatial change*. (in Ukrainian)].

Стаття надійшла до редакції 28.05.2019

The article was submitted for publication on 28.05.2019